

A hazugság fogalmának képe a magyar nyelvben¹

A szavak, elsősorban a fogalmak nevei tükrözik a beszélők világról alkotott szemléletét, képét és ítéletét is. Humboldt szerint „a nyelvek közötti különbség nem a hangok és a jelek különféleségében, hanem a világnézetek különbségében rejlik, amelyek minden nyelvtudományi kutatás végső célját meghatározzák, mivel *minden természetes nyelv csak a rá jellemző világnézetet tartalmazza*” (Bańcerowski J. 2000: 258 [az én kiemelésem, Ny. I.], továbbá uő. 1999, 2000, 2001a, 2001b). A világ nyelvi képe tehát a bennünket körülvevő világ megértése, interpretációja és kategorizálása, minősítése is. Magam korábban, a magyar és a horvát nyelvújítási mozgalmak szó- és kifejezésalkotásáról szólva, az említettel közel azonos jelentésben a *szemléleti háttér* terminust használtam (vö. Nyomárkay 1989). Az egyes konkrét dolgokat vagy elvont fogalmakat jelölő szavak nyelvi képének értelmezéséhez számos esetben közel visz a szó eredetének ismerete, mivel fényt vet a használók szemléletére azáltal, hogy megmutatja, hogy egy tárgy, eszköz vagy fogalom megnevezésében a nyelv milyen jellemző vonásokat emel ki. Ez mind a belső keletkezésű, mind pedig az átvett vagy utánzással (tükörfordítással) alkotott szavakban is megfigyelhető. Például a *vonat* szavunk a német *Zug* 'ua' utánzata, s így a német kifejezés nyelvi képe: a húzás, vonás, mozgás funkciójának képzete az, amit a vonatról alkotott képünk kiemel. A csehben és a horvátban ugyanez a nyelvi kép tükröződik; a *vlak* 'vonat' szó a 'húz, von' jelentésű igéből származik. (Persze a *vlak* is a *Zug* tükörszava.) A nyelvek közötti kölcsönhatás tehát számos esetben a világkép átvételét, az átadó nyelvben rögződött világkép elfogadását és adaptálását is jelenti. Az orosz és a szerb *voz* 'szekér, kocsi' a francia *train* mintájára keletkezett. Ebben a szóban a vonatnak a kocsinhoz, szekérhez való alaki hasonlósága a nyelvi kép alapja. Végső soron természetesen a *train* és a *voz* is a 'húz, von' jelentésű igék származékai, de a franciában, az oroszban és több más szláv nyelvben is a 'szekér', azaz 'állat (esetleg ember) által húzott jármű' jelentés már rögzült képét vitték át az új technikai eszköz, a vonat megnevezésére is.

Találkozunk olyan esetekkel is, amelyekben ugyanazon elvont fogalom nyelvi képe két, egymással folyamatosan szoros érintkezésben álló nyelvben is más-más jellegzetes mozzanatot, funkciót emel ki. Érdekes példák vannak erre – egyebek

¹ Az OTKA TO 46669 NYE számú pályázat keretében készült. A szerző köszönetét fejezi ki adatok szolgáltatásáért Bańcerowski Janusznak, Ercsey Zoltánnak és Pál Ferencnek.

mellett – a katonai szókinszben. A legalacsonyabb, a közkatonánál csupán egy rendfokozattal magasabb rangú az őrzető. A németben ebben a jelentésben a *der Gefreite* rendfokozat megnevezés használatos, amelynek szemléleti alapja a 'megszabadítás, felszabadítás, felmentés valamely kötelezettség (esetünkben az éjszakai őrszolgálat ellátása alól)'. A 19. század végi német nyelvű katonai szolgálati szabályzatok magyar fordításában ugyanebben a jelentésben *őrzető* szerepel. Ezt vették át a horvát szolgálati szabályzatok fordítói is, amikor az említett szót magyar mintára *razvodnik*kal 'ua' adták vissza. Míg tehát a német nyelvi világképben az rögzült, hogy olyan személyről van szó, akinek valamit nem kell megtennie, aki valamely kötelezettség alól fel van mentve, a magyar és ennek nyomán a horvát úgy szemlélte ezt a beosztást, illetve e rendfokozat viselőjét, hogy mi az, amit meg kell tennie. Egyik nyelv valamely kötelezettség alóli felmentettséget, másik pedig éppen valamely kötelezettség ellátásának követelményét emeli ki.

Az elvont fogalmak nyelvi képének megértése, különösen az olyanoké, amelyek egyaránt lehetnek filozófiai, valláserkölcsi, etikai tartalmúak, s így különböző szempontok szerint vizsgálhatók, bonyolult kérdés. A róluk alkotott nyelvi kép elsősorban metaforikus használatuk mutatja meg. A föld, a halál vagy más fogalmak nyelvi képe mutatja a konceptualizáció és a nyelvi megjelenítés összetettségét, sokrétűségét. Ilyen fogalom – számos egyéb mellett – a *hazugság* is, amelynek az említett szempontok szerinti gazdag irodalma van (vö. összefoglalóan: Bok 1983). Bennünket most e fogalom nyelvünkben rögzült képe érdekel.

Induljunk ki néhány ismert értelmező szótár meghatározásából. Az ÉrtSz. szerint a hazugság „szándékosan valótlan, hazug, hamis állítás, közlés”, az ÉKSz. szerint „hazug állítás”, közlés, a Magyar Szókincstár szinonimákat sorol fel, s antonimaként az *igazság*, *valóság*, *realitás* szavakat említi. Wahrig értelmező szótára szerint a hazugság (*Lüge*) „absichtlich falsche Aussage, Aussage zur bewussten Täuschung anderer” ('szándékosan hamis kijelentés, olyan kijelentés, amely mások tudatos félrevezetésére irányul'). A német és a vele rokon eredetű szláv 'hazugság' jelentésű szavak eredete jól mutatja azt a konkrét képzetet, amely ezekben a szavakban már keletkezésük (vagy kölcsönzésük) idején kifejeződött. A DudEt. szerint „das gemeingerm[anische] Wort [...] geht mit verwandten Wörtern im Baltoslav[ischen] auf eine W[ur]z[el] *leugh- 'lügen' zurück, vgl. z.B. russ. ло́жъ 'Lüge' zurück”. Rokon vele a már kiveszett germán **laugna*- 'Verborgenheit, Verheimlichung, Lüge' ('elrejttség, homály, vminek az elhallgatása, hazugság') (vö. DudEt.). Az eredeti képzet az elrejtés, eltakarás lehetett, amely eleinte feltehetően még nem jelentette valamely valótlanlás másokat szándékosan félrevezető állítását. A társadalmi élet bonyolultabbá válása, az emberek közötti szóbeli, később írásbeli, majd tömegtájékoztatási eszközök útján terjedő kommunikáció által befolyásolt nyelvi kép folyamatosan negatív irányba tolódott, s a passzív elhallgatásból, elrejtésből a szándékos félrevezetés nyelvi tükrözőjévé vált. Az Ótestamentum néhány helye a hazugságot az üres, tartalmatlan beszéddel azonosítja: *Meddig szeretik az üres beszédet, meddig törekedtek még hazugságra?* (Zsolt. 4,3), de a prófétáknál már megjelenik a szándékos félrevezetés, a „csalárd beszéd” képzete is: *Gazdagságuk csupa rablott holmi, a város lakói hazugságot beszélnek, csalárd nyelv van szájukban* (Mik 6, 12). A hamis próféta kifejezés napjaink nyelvhasználatában is többször előfordul.

Annak idején Petőfi is megbélyegezte a *hamis prófétákat*, akik „nagy gonoszan” azt hirdették, hogy „itt van már a Kánaán”.

A TESz. szerint a szócsalád ismeretlen eredetű. A *hazug* első előfordulását a 12–13. századból személynévként regisztrálja. Az idézett *Chozug* személynév jelentése is ’valótlant állító; lügnerisch’; Lügner’. A *hazugság* főnevet *Hazudság* alakban 1838-ból adatolja. Fehértói Katalin a *hazug* szó több személynévi változatát sorolja fel: *Hazug, Hozug, Hozugh, Hozud, Chozug, Cozug* (Árpádkori személynévtár 369). A személynévi adatokból arra következtethetünk, hogy szavunk a régiségben még nem lehetett olyan mértékben megbélyegző, sőt durva és sértő, amilyennek mai tudatunk rögzíti; a feltehetően ragadványnévi használat erre utal. A *hazugság* mint valamely állítás vagy közlés negatív és sértő megbélyegzését kifejező szó, a mai élő beszédben, tehát személyes kommunikációs szituációban viszonylag ritkán használatos, hivatalos közlésekben (pl. választott testületek ülésein, különböző konferenciákon elhangzó előadásokban vagy hozzászólásokban) pedig egyáltalán nem is tűrik meg. Az Országgyűlés elnöke a közelmúltban így figyelmeztette az egyik vitában részt vevő államtitkárt: *Államtitkár úr, a hazugság kifejezésért figyelmeztetem* (MNSz.; a továbbiakban a példák forráshelyét csak abban az esetben adom meg, ha az adat nem a Magyar Nemzeti Szövegtárból való). Szépirodalmi művekben gyakrabban fordul elő. (*Miklós most látta csak, mennyire ki volt csi-nálva ez az egész... Mennyi hazugsággal, de miért? hát mire a hazugság?* – Móricz Zs.: A fáklya, 180; *Találj ki valamit, tudod, én hazudni nem tudok* – Bródy S.: A szerető, 40; *Aláírom, mert igaz. Ha csak egy szó hazugságot írtak volna bele a dologról, vegyék tudomásul, hogy nem írnám alá* – Móricz Zs.: A fáklya, 178–9; – *Igenis, nem tetszik itthon lenni. – Mit hazudsz, mit hazudunk, itthon vagyok, de nem akarok senkivel szóba állani* – Bródy S.: A szerető, 105 stb). Az írásos kommunikációban, főként a sajtónyelvben találkozunk ezzel a sértő, megbélyegző kifejezéssel. Tanulságos lenne a magyar mellett a megfelelő német és a szláv szavak jelentésfejlődését is végigkövetni, hiszen így a nyelvi világkép változásairól is részletesebb, árnyaltabb adatokkal rendelkezünk. A fordulópontot a szó konnotációja, tehát az általa tükrözött világkép változása tekintetében a kereszténység elterjedése jelenthette, hiszen a kereszténység, amely az ótestamentumi hagyományon túllépve egyértelműen elítélt és főbenjáró bűnnek tartott minden hazugságot, nem csupán a hamis esküvést és a hamis prófétálást. Az Újszövetség világképében a szándékos valótlanság állítása, a félrevezetés súlyos bűn, amely Isten büntetését vonja maga után. Az első keresztény gyülekezetben is ilyennek minősült az igazság tagadása, a szándékos félrevezetés, amelyért az elkövetők halállal is lakoltak (pl. Anániás és Zafira története, ApCsel. 5, 1–11). A hazugságot Jézus is elítélte, s az ördögöt nevezte a hazugság atyjának (Jn 8,44). Különösen kiemelt helyet foglal el a hazugság értelmezésének (nyelvi képének) kiterjesztése János apostol első levelében, valamint a Jelenések könyvében (vö. Bibl. F. Szk).

Tudjuk, hogy elvont fogalmakat a könnyebb megértés vagy megértetés végett gyakran fejezünk ki metaforákkal. A metafora alapja a hasonlat. A hasonlított fogalmat a nyelv olyan képpel fejezi ki, amelyben a hasonlat másik elemében, a hasonlóban az illető fogalomra (esetleg tárgyra vagy élőlényre) legjellemzőbbnek, legtipikusabbnak tartott vonást emeli ki. (Hadrovics László grammatikai szempont-

ból részletesen tárgyalja ezt a kérdést funkcionális magyar mondattanának Az azonosság birtokviszonyai című fejezetében [Hadrovics 1969: 168–76]). Így a *hazugság* fogalmának nyelvi képe is a beszélők világképét tükrözi. A hazugságot tudatunk sokszor mély víz, tenger, özönvíz, áradat vagy folyóvíz képéhez kapcsolja, amely el is öntheti az embert, például: *a hazugság tengere, áradata; nehezen lehet a hazugság(ok)ból kievickélni; hazugságáradat; „ellenséges szóáradatban fuldoklunk”, ami az özönvízi hazugság állapotára utal.* A víz erejével, sokszor váratlan kiáradásával kapcsolatosak a következő képek is: *...a férfit megmenti az ajkára buggyanó hazugság; mintha a könyvből vastag sugárban fröcskölné arcomba a hazugság.* A hazugság sokszor megállíthatatlan terjedése a folyóvíz sodrását idézi: *tudják, hogy hazudik, mint a vízfolyás; magának éppoly folyékonyan hazudik, mint másoknak; úgy hazudik, mintha könyvből olvasná; az ott dolgozók tudják, hogy úgy hazudik, mint a vízfolyás; úgy hazudik, mint más imádkozik* (azaz folyamatosan, Ny. I.); *a szóbeli indoklásban, a kiegészítésekben is folyamatosan hazug álláspontot képviselnek.* A hazugság terjedésének módjai közül a gyorsaságot és a váratlanságot a hirtelen felröppenő madár képe teszi érzékletessé: *oly szavahihetően röppent föl a hazugság...* Hasonlítható a hazugság keskeny határvonalhoz, mezsgyéhez, valamint egyéb olyan konkrét objektumokhoz, amelyeknek megvannak a maguk határai: *...a diszkréció vagy az udvariasság nagyon gyakran a hazugság határát súrolják; és sajnos nem úgy mozgunk az őszinteség/hazugság mezsgyéjén, hogy ne bántsanak meg.* A hazugság súlyos, nehéz tárgyként vagy olyan tömegként is megjelenik világképünkben, amelynek súlyát nehéz elviselni: *a hazugság súlya; súlyos hazugság; vaskos hazugság; tömény hazugság; a második háborús tábori lapokon egy vaskos hazugság díszelgett; A módszeres félretájékoztatót két vaskos hazugság tetézi; Uraim! Ez tömény hazugság volt; valaki, aki nem bírta a hazugság súlyát...; valaki, aki nem bírta a kihallgatás és a hazugság súlyát* stb. Ez a súlyos massa adott körülmények között szét is robbanhat, és így környezetében hatalmas károkat okozhat: *láthatja, mivé lettünk, hogyan robbant szét a hazugság. Már a háború előtt sem volt igaz itt semmi.* Nemcsak súlyos és tömör anyag a hazugság, hanem a kölcsönös, összefonódó érdekek mentén a mágnes köré rendeződő vasreszelék képét is felidézi: *varázsos / ábrákba rendeződik / érdekek mozgó // mozgó mágneses terében hazugságok vasreszeléke.* A hazugság súlyos tárgyhoz, tömeghez kapcsolódó nyelvi képét fejezik ki szemléletesen az *elhajította (vetette, eldobta) a kalapácsnyelet és az elveti a súlykot* kifejezésekben is (O. Nagy MSzK.). Az álcázott, leplezett hazugság olyan, mint egy szép csomag, amely azonban – a csábító külső ellenére – értéktelen vagy éppen kárt okozó tartalmat leplez: *a szépen csomagolt hazugság mögött viszont magas fokú korrupció fog rejtőzni.* A csomag tartalmát, ha kellő áttekintéssel és alapossággal álcázza a külső, nem látjuk. Ugyanígy vagyunk a hazugsággal is: első pillanatra, benyomásra ritkán lepleződik le. Vannak azonban nem kellően csomagolt, a beszélő szempontjából nem eléggé átgondoltan álcázott hazugságok is. Ezek az *átlátszó hazugságok*, amelyekre előbb-utóbb fény derül: *az információs forradalom térhódításával egyre átlátszóbbak a hazugságok.* Ezért kell a hazugságot gondosan leplezni, takarni: *palást kell a nagy hazugságnak* (Margalits). A hazugsággal szemben az igazság mindig *tiszta, szintiszta, átlátszó, világos*; ezért az

igazságot kimondjuk, megvilágítjuk, felhívjuk rá a figyelmet, de az igazság még részleteiben sem szorul kibontásra, hiszen – mint említettük – az igazság átlátszó, tiszta, világos, és mint ilyen szöges ellentéte az útvesztő, a labirintus képét idéző hazugságok rendszerének. A hazugság a sötétség képét is idézi, erre utalnak az olyan kifejezések, mint *valami nagy hazugság fog hamarosan kiderülni; a hazugság napfényre kerül, a hazugságra fény derül* stb. Amit eltitkolnak, azt lepel fedi, amelyet ha lerántanak a vele eltakart tárgyról, a tárgy láthatóvá válik, ezért mondjuk, hogy *a hazugság előbb-utóbb lelepleződik; lerántja a leplet a hazugságról, leleplezi a hazugságot*. A lelepleződés, a hazugság előbb-utóbb való kiderülése végső soron összefügg azzal, hogy aki hazudik, az nem egyenes úton jár, sőt a hazudozás folyamata a sántaságot idézi: *hamarabb elérnek egy hazugot, hogysem egy sántát; hamarabb utoléri a hazug embert, mint a sánta ebet; könnyebb egy hazugot, hogysem egy sánta ebet elérni* (Margalits). A hazugságok tudatunkban jól működő gépezetként is megjelennek, rendszert, láncolatot is alkothatnak; a rendszerből azonban, ha túlságosan belebonyolódunk az egymásnak is sokszor ellentmondó valótanságokba, kibogozhatatlan háló keletkezhet, káosz is eluralkodhat: *így működött a hazugság gépezete; a hazugság gépezete lefogja a kezét; bármennyire alkalmazkodtam is ezekhez a hazugságokhoz; mintegy belesimulva a hazugságok rendszerébe...; módszeresen hazug képet festenek; a sztálini hagyományokra épülő hazugságok láncolata; Ő maga lett a kivezető út a hazugságok úttalan káoszából; a hazugság labirintusa; a hazugságok hálójában vergődve kísérteteket lát, hangokat hall; beleverejtékezett, amíg egy beteget kikopogtatott, s bonyolult hazugságokat talált ki; Mert a hazugság nem elég, hogy vétek, de egyenesen az a fajta bűn, amely tájékozódásunk normáit kuszálja össze* (Pilinszky János, A hamis tanúságról /programajanlo@obudaipolgar.hu) stb. A gép zavartalan működését sokszor egy véletlenül belekerült por- vagy homokszemcse is zavarhatja, sőt lehetetlenné is teheti, ezen a képen nyugszik a *homok van benne* (szavaiban, azaz nem azt és nem úgy mondja, ahogyan a valóságnak megfelel, nem rendeltetésszerűen működik; O. Nagy, MSZK.) szólás. Konkrét gépezethez, például elromlott órához is hasonlítható a hazugság: *úgy hazudik, mint a meghomlott óra* (O. Nagy, MSZK.). A hazugság nyelvünk világképében várhoz, sőt országhoz, birodalomhoz is hasonlítható, amelynek ereje és hatalma van: *cinikus hazugságok oly gyengén megépített várát rakta fel; A Der Spiegel „a hazugságok országáról” beszél; legfeljebb csak időlegesen az álmok, a megszépítő hazugság birodalmába; ma is, mint annak idején, az általánosító hazugságok uralma alatt élünk; áttör a hazugság médiabirodalmán* (kettős metafora: a média olyan, mint egy birodalom, a hazugság olyan, mint egy médiabirodalom); *a tudatlanság erő, a hazugság hatalom; Ibsen halhatatlan színműve, a Vadkacsa is, az éltető hazugság erejének és szentségének története*. Néhány szólásunkban a hazugság bizonyos mesterség, foglalkozás viselőjéhez tartozik, például: *hazud, mint a kalmár; hazud, mint a borbély* (O. Nagy, MSZK.); talán ide kapcsolható Vörösmarty Előszó című versének híres részlete: *Majd eljön a hajfodrász, a tavasz, // S az agg föld tán vendéghaját veszen//... Jókedvet és ifjúságot hazud ...; megszokta, mint kalmár a hazugságot* (Margalits); *hazug, mint a vámos* (Margalits), vagy valamely eszközhöz, használati tárgyhoz kapcsolódik: *hazudik, mint a rossz tükör* (Sirisaka). Egy régi anekdota szerint a falusi ember

bemegy a városba valamely ügyes-bajos dolgában ügyvédet keresni, útközben azonban elfelejti az „ügyvéd” szót, és a következő kérdéssel fordul a sarkon posztoló rendőrhöz: Biztos úr, mondja már meg nekem, hol lakik az **az úr, aki pénzért hazudik?** Avagy: *Hej! Csak jó mesterség a prókátoroké!* (Olyan fiatal és már ilyen fogatot **hazudott össze**) (Mikszáth K.: Szent Péter esernyője. Mikszáth összes művei. Szerk. Bisztray Gyula – Király István. VII. 157–58). A sajtó által terjesztett hazugságok már a 19. században is nyilvánvalóak voltak, erre utal a **hazudik, mint az újság** (Sirisaka) szólás. A hazugság kimondását – főképp gyakorlatlan hazudozóknál – testi jelenség, például arcpirulás is kísérheti. A hazugságnak van arca is: *aztán elkezdődik a százarcú hazugság, fátylat, ködöt bont...; természetesen maga a hazugság mit sem változtatott az arcán; arcpirító hazugság, arcátlan hazugság, pofátlan hazugság* stb.

A hazugságnak tehát nyelvünk elsősorban a veszélyesség és a terjedés megállíthatatlan gyorsaságát ragadja meg és fejezi ki képekben (árvíz, vízőzön, folyóvíz). A hazugság azonban nem csupán a víz, de társadalmi, erkölcsi súlya folytán nehéz fémtömeg, vasdarab képében is konceptualizálódik, amely nemcsak súlyos, de adott esetben szét is robbanhat, és akkor az özönvízhez hasonlóan helyrehozhatatlan károkat okoz. A valótlan állítások egy (többé-kevésbé jól) működő gépezet képében is kifejeződnek, sőt szervezettségük, érdekek köré kapcsolódó rendszerük a mágneshez vonzó vasreszelék mozgásához is hasonlítható. A gépezet jelleg, a rendszer mellett megjelenik a labirintus képzete is, ugyanis ahogyan a labirintusból lehetetlen kiutat találni, úgy a hazugságok útvesztőjéből sem könnyű kikerülni. A hazugság erejét, hatalmát jeleníti meg az ország, a birodalom képe is.

A hazugságok típusait számos jelzős szerkezet teszi plasztikussá. Az alapképzet itt először is a hazugság mértéke. Van kis hazugság, nagy hazugság, orbitális hazugság, vannak jelentéktelen, apró hazugságok; *mi egy jámbor kis hazugság a költők hírnevéhez képest; egyetemi professzorom szerint van kis hazugság, van nagy hazugság és van statisztika; a nagy hazugság alaphelyzetét minden párt elfogadja; valami nagy hazugság fog hamarosan kiderülni; ebből is láthatod, mekkora hazugságok hangzottak el kormánypárti politikusok szájából; már a mostani nagy igazságokról is tudom, hogy nagy hazugságok; az évezred első esztendeje minden valószínűség szerint az orbitális hazugságok éve lesz; elegánsabb dolog minden nap valami orbitálisat hazudni; hát lehet ekkorát hazudni?; ura és parancsolója... éppen nagyot hazudik; lehetne az is, hogy versenyezzünk, ki tud nagyobbalt hazudni.* A hazugság nagyságát érzékeltetik a szólások is: *olyat hazudott, mint a bécsi torony; olyat hazudott, mint egy ház* (O. Nagy, MSzK.), vagy azok, amelyek valamely fizikai abszurdítás képével szemléltetik a hazugság nagyságát: *letagadja, lehazudja a csillagot az égről; kihazudja a borjút az anyjából; akkorát hazudik, mint ide hat hét; ha hazudsz, hazudj akkorát, hogy füle, farka kikerüljön* (O. Nagy, MSzK.). A hazugság átfogó, minden részletre kiterjedő voltát a totális jelzővel is hangsúlyozhatjuk: *...Hitelesen. Elfogulatlanul. Misztifikáció nélkül. Totális hazugságok nélkül.* Nyelvi megnyilatkozásainkat gyakran fizikai jelenségek is kísérik, például az arcpirulás (ld. fentebb: a hazugság arcát); *a beteges hazudozónak remeg a szája, izzad a tenyere, nem néz az ember szemébe* (Magyar Nemzet 2006. júl. 5.). Az arcpirító hazugság, arcátlan (orcátlan) hazugság

kifejezés szintén a hazugság mértékére utal, hasonlóan a *szemenszedett hazugság*-hoz. Erről az utóbbi jelzőről tudjuk, hogy eredetileg kedvező, pozitív jelentést hordozott, negatív konnotációja a 19. század második felétől bukkan fel. Kifejezésünk közvetlen előzményének a TESz. az 1879-ből adatolt szemén szedett fillentés szókapcsolatot tartja. A szemenszedett hazugság és a szemenszedett valótlanság (TESz.) tulajdonképpen aprólékos gonddal kiválogatott tények szándékosan félrevezető közlését jelenti. Hasonlóképpen a hazugság aprólékos, a hazug ember által szilárdan megkonstruálnak vélt valótlanság képzeete fejeződik ki a körmönfont hazugság kapcsolatban (TESz.). Az igazsággal nyilvánvalóan ellentétes állításokat a szemtelen jelzővel illetjük. Petőfi A XIX. század költői című versének egy részletét asszociáljuk: „**hazugság, szemtelen hazugság, mit milliók cáfolnak meg...**”. Az igazságot képzetünk tiszta tárgyhoz, felülethez hasonlítja, amivel szembeállítva a hazugság piszkos: ...**háromféle hazugság létezik: hazugság, piszkos hazugság és statisztika.** Nyelvünk azonban bizonyos fajta hazugságokkal szemben elnézést, társadalmi elfogadottságot kifejező képet tükröz. A különböző hazugságok kapcsolódhatnak konvenciókhoz, lehetnek bizonyos hagyományok folytatói, kényszer is szülheti őket: Hamvas pontos diagnózisa: *a morál konvencionális hazugság lett, arra való, hogy a tudatlanokat elnyomják; a legnagyobb pusztítást az 1948 és 1989 közötti intézményesített hazugság végezte; és jönnek a szokásos hazugságok; A „vér szava” a szokásos patriarchális hazugság...; hatalmas történelmi hazugság a fasiszta Horthy rendszerről beszélni; ...valamennyien, akik a kényszerű hazugság tanúi vagyunk.* A valóság eltitkolásának, illetve a szándékos félrevezetésnek bizonyos helyzetekben elfogadott és elnézett fajtája az ún. kegyes hazugság: *és szerintem itt jobb a kegyes hazugság, mint az állandó és szemét, melldőngölő igazmondás; vannak kegyes hazugságok; becsületes hazugság nem szégyen; tisztességes hazugság nem vétek* (Margalits). Egy éjszakai tévéműsorban (A hazugságról. Kossuth rádió 2006. július 17. 00–04 óráig) hangzott el a *szép hazugság* kifejezés, amelyben a beszélő partner által óhajtott, de a pillanatnyi valóságnak nem megfelelő állítás hangzott el (vö. megszépítő messzeség). A hazugság jellemezheti a társadalmi élet több területét is, így néhány szókapcsolat szinte már meggyökeresedni is látszik nyelvhasználatunkban: *jobban kiigazodom a hétköznapi hazugságok között; szélsőjobbos hazugság az az állítás, hogy bárminél közelebb áll az igazsághoz...; firlefrancos választási hazugságok; és szerinted az újfasiszta hazugságok manipuláltak?; ezzel szemben a Benes–Masaryk-féle magyarellenes hazugságok világszerte elterjedtek.* A hazugságok említett fajtáinak vagy típusainak megkülönböztetése Aquinói Tamástól ered, aki „háromfajta hazugságot különböztetett meg: jó szándékú vagy segítő hazugságot; tréfás hazugságot, amelyet viccelődés kedvéért mondanak; és rosszindulatú vagy bűnös hazugságot, melyet azért mondanak, hogy ártsanak vele. (Bok 1983: 71). Érdekes az a szövegkörnyezet is, amelyben a hazugság szó megjelenik: *pontosan meg lehet [állapítani] csúsztatás, a hír, a hazugság és a rágalom közötti különbségeket; bombasztikus hír, tök hazugság; ez így tényszerűen tévedés ha akarod, hazugság, bár én inkább átgondolatlan csúsztatásnak nevezném; a legelemibb tévedések, ferdítések, hazugságok voltak rákásra hányva; lehet lopni, csalni, hazudni büntetlenül; szabad lopni, csalni, hazudni; az önök javaslata hazug és álságos; nagyon jól tudjuk, hogy ez egy alapjaiban*

hamis és hazug összekapcsolása egymással össze nem függő dolgoknak; ellentmondó – hogy ne mondjam – hazug nyilatkozatok látnak napvilágot; stb. A tévedés sokkal kevésbé elítélendő, mint a hazugság, ugyanakkor az is tény, hogy sokszor pusztán udvariasságból vagy társadalmilag elvárt tapintatból minősítünk hazugságokat is tévedésnek. Emlékszem, gyermekkoromban, ha valami általam valótlannak ítélt állítást hallottam, sokszor mondtam, hogy X. Y. néni vagy bácsi hazudik. Ilyenkor szüleim mindig rendre utasítottak: nem hazudik, legfeljebb téved.

Hazug szavunkkal bizonyos tekintetben rokon konnotációjú a *hamis* szó. Legkorábbi jelentése (12. sz.) 'álnok, gonosz', 'az igazságnak nem megfelelő' jelentés 1372/1448-ból mutatható ki, valamivel későbbi (1520) a 'nem eredeti, nem valódi', a 'huncutkodó', 'kacér, dévaj', majd később 'a megszabott zenei dallamtól vagy hangnemtől eltérő' és a 'váratlanul támadó állat (pl. kutya)' jelentések a 19. század második felében bukkannak csak fel (TESz.). Ezekhez az ÉKSz. még a 'téves, helytelen, alaptalan' jelentést teszi hozzá (pl. **hamis nyomon jár**).

A *hamisság* a nyilvánosság elől való rejtőzködés, minden feltűnést kerülő megalapulás embereket és állatokat is jellemző tulajdonságaival is érzékletessé tehető: egyikük lelkében **hamisság lapul**; tehát az udvariasságban **hamisság rejlik**; szellemi táplálkozás közben **derült ki a hamisság**. A hamis ember nem jár egyenes úton, a hamisság sem kelti egyenes járás képzetét, **a hamisság kigyózik**. A *hamis propaganda*, *hamis beszéd*, *hamis szó* kifejezésekben a *hamis* jelző helyettesíthető a *hazuggal* is: *ó, én hamis beszédem, mely nagy bút... szerzett volt mindkettőnknek; tehát egyáltalán nem hamis propaganda, ha egy nő aktívan részt vesz a társadalom életében; és kialakít egy roppant hamis képet a rendőrségről; mert hamis Krisztusok és hamis próféták támadnak...; ...valóban csúfolódom olyan emberekkel, akik hamis messiásban hisznek; vigyázzatok, hogy senki félre ne vezessen benneteket bölcselkedéssel és hamis tanítással; ez azt jelentené, hogy az egyház egy hamis tant tanított volna; visszautasítja a manipulációt, amely hamis állításokkal megpróbálja a vasutasok és szakszervezeteik ellen...; 14 évvel ezelőtt hamis tanúzásra bírt rá néhány embert; elkövette a hamis tanúzás és az igazságszolgáltatás akadályozása bűncselekményt; rágalmazás illetve hamis vád miatt akar bírósági eljárást indítani; a belügyminiszter a tanút is feljelentette hamis vád büntette miatt;* stb. A példákban kitűnik, hogy a *hamis* minősítés olyan esetekben hordozza a *hazug*gal azonos vagy hozzá hasonló képzetet, ha a valósággal ellentétes, tudatos félrevezetést tartalmazó *beszédről*, a *beszéd*, illetve a képzelet *eredményéről* (*tanítás, tan, dokumentum, prófécia, hír, propaganda, hamis kép, illúzió* stb.) van szó. A *hamis* jelző a legtöbb szókapcsolatban 'nem valódi, téves' jelentésben szerepel: *hamis (ított) bor, hamis oklevél, bizonyítvány, hamis ítélet, hamis eredmény, hamis illúziók, hamis szavazatok, hamis adatok, hamis dokumentumok, hamis jegyzőkönyvek, hamis számlák, hamis pénz* stb. Egyéb esetekben 'valóságnak nem megfelelő; nem eredeti' dolgokat jelent: *hamis adat, hamis bor, hamis (gulyás)leves, hamis látszat, hamis eredmény, hamis alap, hamis ékszer* stb. Ezekben és a hozzájuk hasonló szókapcsolatokban a jelző arra utal, hogy a jelzett szó által kifejezett tárgy, dolog vagy fogalom hamisítás eredménye, hiszen lehet adatokat, bort, levest, ékszert, szavazatokat, választási eredményeket, okiratokat stb. hamisítani, azaz többnyire valamilyen tisztességtelen szándékkal az eredetit (valódit) utánzóvá tenni, s így a való

igazság látszatát keltetni. Ezekben az esetekben a hamisítás tárgyai vannak megnevezve. A hamis próféták, messiások, tanítók stb. pedig maguk végzik a hamisítást, s cselekvésük eredménye a hamis (hazug) prófécia, tanítás, tan, állítás, hír, propaganda.

A hazugságnál, a hamis állításnál, hamisításnál kisebb súlyú valótlanság, állítás a *füllentés*, tulajdonképpen sokszor 'ártalmatlan valótlanság állítása' (ÉKSz.); a *füllentés* 'kis hazugság, lódtítás, hantálás' (eine kleine Lüge sagen, flunkern, kohlén) (TESz.). A róla kialakult nyelvi képben is a legjellemzőbb és a leggyakrabban előforduló tulajdonság a szinte elhanyagolható kicsiség, olykor könnyedség. Míg a hazugság egyik fő jellemzője a súlyosság, tulajdonsága, hogy tömör, tömény, vaskos, addig mindössze egyetlen olyan adatra bukkantam, amely a *füllentés* súlyáról beszélt: *mintha így kevésbé terhelte volna a füllentés súlya*. A *füllentés* megjelenhet valami apró kis manó vagy ördög képében: *a füllentés apró, de szemtelen ördöge*. Veszélyére utalnak olyan közlések, amelyek a *füllentést* egy folyamat kezdeti állomásának tekintik: *az ember előbb füllent, lódtít, azután rágalmaz, mocskolódik, hamisít*. Metaforaként való használatában szinte nem is találkozunk, inkább csak 'kicsi, jelentéktelen' jelzők állnak mellette: *egy kis füllentés; fölényes, kis füllentés; de hát az akkor legfeljebb csak füllentés lehetett*. (Érdekes itt megemlíteni, hogy az azonos jelentésű német *flunkern* eredeti jelentése 'fénylik, ragyog, csillog' volt, ebből alakult ki a feltűnni [= kitűnni, csillogni] vágyás motiválta 'ártatlanul, jámbor módon hazudik' jelentés. A szemléleti, képi háttér a kérdéses, feltűnni vágyás céljából történő valótlanság állítása.) A *füllent*, *füllentés* szavainknál az ugyan-csak ártalmatlan, vaskos hazugsághoz nem is hasonlítható *lódtít*, *lódtítás* közelebb áll a konkrét valóságképzethez, ezért a hozzá járuló jelzők nem magának a cselekedetnek az erkölcsi súlyát jellemzik, csupán a szólás eredeti valóságára utalnak. Ezt mutatja egyébként az *elveti a sulykot* 'nagyot mond, lódtít' szólás is (részletesen: O. Nagy, MiFT.): „a füzfa vagy nyárfa sulyokkal való hajigálás, labdázás konkrét szemléletet is tükrözött amellelt, hogy megvolt a közkeletű átvitt jelentése is. Arra gondolhattak ugyanis a régiek e kifejezések hallatán, hogy a hazug ember éppoly hitvány dolgot cselekszik, mint aki igazi erőpróbának számító keményfa sulyokkal való dobálózás helyett csak könnyű... puhafa sulyokkal próbál másokat elámítani, rászedni” (419). Az *elvet*, *elhajít* igék *el-* igekötője, valamint a szólásban gyakran előbukkanó *messze* határozó felkeltette „a régiek tudatában a valóságtól való eltávolodásnak, a tőle való messze eljutásnak a képzetét is” (ibid.). Ezért találkozunk olyan kifejezésekkel, mint *nagyot lódtít, jókorát lódtít, akkorát lódtít, hogy...* A lódtításokba azonban éppen úgy bele lehet gabalyodni, mint a hazugságokba: *sehogy sem tud kikecmeregni a lódtítások, füllentések saját maga által szőtt hálójából*. A háló képét már az elvont jelentésű használat szülte.

A hazugság magyar nyelvbeli képe – mint láttuk – a következő fontosabb vonásokat tartalmazza:

1. veszélyessége és gyors, olykor megállíthatatlan terjedése a víz (tenger, áradat, özönvíz, folyóvíz) képét idézi;
2. erkölcsi súlya valamely nehéz tárgy képére utal, esetleg bombáéra is, amely könnyen felrobbanhat;
3. sokszor nehéz felismerhetősége csomagot, elrejtett, elleplezett tárgyat aszociálhat, amelyről azonban előbb vagy utóbb le kell hullania a lepelnek;

4. a társadalomba való beágyazottsága jól működő géphez, gépezethez, funkcionáló rendszerhez hasonló;

5. a jól felépített rendszer szervezett birodalmat alkothat, így hatalomra tesz szert;

6. különböző tulajdonságokat rendelünk hozzá:

- a) kicsi – nagy, orbitális, totális
- b) arcátlan, arcpirító, szemtelen, szemérmetlen
- c) kényszerű, kegyes, patriarchális, történelmi
- d) újfasiszta, magyarellenese, szélsőjobbos stb.

Hazugság és hamisság, hazug és hamis; hazudik és füllent vagy lódít, hazugság és füllentés vagy lódítás egymáshoz közel álló fogalmak, olykor egymással fel is cserélhetők. Nyelvünk, amint a felsorolt, többségében mai adatokból látható, alapjában véve elítélő képet fest a hazugságról, noha bizonyos esetekben elnézhetőnek, megengedhetőnek tartja. A nyelvi kép szemléletesen tükrözi a hazugságról kialakult ítéletünket. Bármilyen tökéletes is a kiépített rendszer, gépezet, bármikor kerülhet bele egy apró porszem, amely működésképtelenné teszi. Bármily nehéz, tömör és vaskos is egy súly, szétrobbanhat, s a leggondosabban álcázott csomag tartalmára is fény derül. Egyszóval: minden hazugság leleplezhető és le is lepleződik. A hazugság nem lehet tartósan életközeg sem, hiszen nagyon nehéz vagy lehetetlen tartósan **hazugságban élni**. A nyelvben rögződött kép érzékletesen szemlélteti a hazugság legjellemzőbb vonásait, de arra is félreérthetetlenül utal, hogy az igazság mindig kiderül.

Természetesen nem volt céлом a hazugság filozófiai, etikai, valláserkölcsei elemzése, csupán azt kívántam vázlatosan bemutatni, milyen elemekből tevődik össze az a kép, amely nyelvünkben kialakult.

SZAKIRODALOM

- Bañcerowski Janusz 1999. A világ nyelvi képe mint a szemantikai kutatások tárgya. *MNy.* 95: 188–95.
- Bañcerowski Janusz 2000. *A nyelv és a nyelvi kommunikáció alapkérdései*. Eötvös Loránd Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar Szláv és Balti Filológiai Intézet Lengyel Filológiai Tanszék. Budapest. Az írásokat válogatta, szerkesztette és az előszót írta Nyomárkay István.
- Bañcerowski Janusz 2001a. A halál mint kultúrfogalom a magyar és a lengyel nyelvben. *Nyr.* 124: 204–9.
- Bañcerowski Janusz 2001b. A föld nyelvi képe a magyar nyelvben. *Nyr.* 125: 397–407.
- Bibl. F. Szk. = *Bibliai fogalmi szókönyv*. Szerk.: Ifj. Dr. Bartha Tibor és Vladár Gábor. Kálvin János Kiadó, Budapest, 1993.
- Bok, Sissela 1983. *A hazugság*. Ford.: Háber Judit. Gondolat, Budapest.
- DudEt. = *Duden Etymologie*. Herkunftswörterbuch der deutschen Sprache. Bearbeitet von Günther Drosdowski, Paul Grebe und weiteren Mitarbeitern der Dudenredaktion. Bibliographisches Institut Mannheim, 1963.
- Hadrovics László 1969. *A funkcionális magyar mondattan alapjai*. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Margalits Ede 1896. *Magyar közmondások*. Budapest.
- István Nyomárkay 1989. *Ungarische Vorbilder der kroatischen Spracherneuerung*. Akadémiai Kiadó, Budapest.

- O. Nagy Gábor 1966. *Magyar szólások és közmondások*. Budapest.
O. Nagy Gábor 1979. *Mi fán terem?* Gondolat Kiadó, Budapest.
Sirisaka Andor (szerk.) 1890. *A magyar közmondások könyve*. Pécs.

Nyomárkay István

SUMMARY

Nyomárkay, István

The linguistic image of the notion of lie in Hungarian

The notion of lie is expressed in numerous metaphors and attributive constructions in Hungarian. This paper presents the most characteristic constructions and analyses them partly on the basis of texts of fiction but mainly on the basis of colloquial data taken from the National Text Corpus.